

MIKALOJUS DAUKŠA LIETUVIŲ LITERATŪROS MOKSLE

Brigita Speičytė

Daukšos recepcija lietuvių literatūros moksle yra gana vėlyva ir palyginti negausi interpretacijų. Tai lėmė bent keletas priežasčių. Visų pirma lietuvių literatūros istorija kaip mokslo disciplina Lietuvoje pradėjo formotis gana vėlai - XIX amžiaus pabaigoje, kada buvo parašytos pirmosios platesnės lietuvių literatūros istorijos apybraižos. Institucinį pagrindą ši disciplina įgijo tik šio amžiaus trečiajame dešimtmetyje, įsikūrus Lietuvos universitetui. Recepciją savotiškai komplikavo pats objektas - Mikalojaus Daukšos raštai, ypač *Postilė*. Ne grožinė literatūra, bet neabejotinai literatūriškas (retorinis) tekstas. Ne originalūs raštai, bet puikus kalbinės raiškos, kalbinės kūrybos pavyzdys, sudarantis lietuvių kultūroje ir raštijos istorijoje neapeinamą precedentą. Originalios prakalbos, viena jų - ypač aktualaus patriotinio turinio, bet ne lietuvių kalba parašytos.

Taigi aptarti šią Daukšos recepciją yra pakankamai keblus uždavinys: kas laikytina specifine *literatūrine* (ne, pavyzdžiui, lingvistine, o dar komplikuočiau - istorine) žiūra į Daukšos raštus? Kada galvojimą apie Daukšą galima laikyti mokslu? Griežtai žvelgiant, ankstyviausios literatūros mokslo recepcijos faktų ieškotina tik Lietuvos Respublikoje 3-4 dešimtmetyje. Tačiau būtų neadekvatu praleisti XIX amžiaus Daukšos aktualizaciją (tegu ir sunkiai diferencijuojamą pagal disciplinas), kuri yra būsimosios lituanistikos - literatūros, kalbos, istorijos studijų - pradžia ir jų pagrindas. XIX amžiaus Daukšos recepcija daugeliu atvejų vargiai pavadintina literatūros mokslo faktais; tačiau tai bendra filologinė recepcija, brėžusi lietuvių kultūros (drauge ir literatūros) tradicijos kontūrus, kūrusi būsimųjų humanitarinių studijų Lietuvoje objektą. Vėliau ši filologinė recepcija diferencijavosi, ir apie 4-ąjį šio amžiaus dešimtmetį atsirado pirmosios *literatūrinio* vertinimo apraiškos. Literatūrinių Daukšos raštų ypatybių analizės kryptį nubrėžė pirmoji akademinė *Lietuvių literatūros istorija* 6-ame dešimtmetyje. Išsamiausią Daukšos literatūrinį vertinimą pateikė J. Lebedys monografijoje *Mikalojus Daukša* 7-o dešimtmečio pradžioje; ši monografija iki šiol tebėra išsamiausia Daukšos raštų studija, pastaraisiais dešimtmečiais sulaukusi kai kurių papildymų, tam tikrų naujų vertinimo akcentų, atitinkančių pakitusias šiuolaikinio literatūros mokslo nuostatas. Toks būtų bendras Daukšos recepcijos lietuvių literatūros moksle punktyras.

XX amžiaus pirmoji pusė: tradicijos atrama

Daukša unikalus ne tik dėl savo darbų reikšmės Lietuvos kultūroje, bet ir tuo, jog jo recepcijos faktų aptinkame praėjus porai šimtmečių nuo raštų publikavimo. Netikėtas Daukšos aktualizacijos šuolis liudija tam tikrą kultūros raidos ciklą: renesanso metu Lietuvos kultūrinio elito, bažnytinės aristokratijos iškeltos kalbinio patriotizmo idėjos atgyja ir paplinta besiformuojančios moderniosios tautiškumo jausenos aplinkoje.

Daukšos raštai tampa amžiaus pradžios bei vidurio lituanistinių interesų ir studijų atrama. Daukša figūruoja pirmosiose XIX amžiaus pradžioje pasirodžiusiose lietuvių raštijos bibliografijose (K. Nezabitauskio, P. Kepeno, J. I. Kraševskio); tuo metu S. Stanevičius, vėliau M. Valančius ima kelti Daukšos raštų, visų pirma *Postilės*, perspausdinimo klausimą, išlikiantį aktualų per visą amžių. Beje, nuo S. Stanevičiaus, L. A. Jucevičiaus iki Vaižganto Daukšos *Postilė* XIX amžiuje vertinama ir kaip praktinę reikšmę išlaikęs homiletikos tekstų rinkinys¹.

Lingvistinė bei literatūrinė Daukšos raštų recepcija kalbamu metu sunkiai atskiriama: literatūra tada buvo suvokiama ne kaip grožinių tekstų visuma, o raštija plačiąja prasme. Daukšos raštai tampa aktualūs pirmiausiai kaip lietuvių kalbos istorijos faktas, atrama kursimoms bendrinės lietuvių kalbos normoms bei literatūrai taja bendrine kalba ir kaip vertingas lietuvių kultūros tradicijos dokumentas, galintis sava simboliškai verte paremti pastangas tų, kurie naujai angažuojasi lietuvių kultūrai ir raštijai. Knygelės *Wyiątek z kazań żmudzkich* (1823 m.), kurioje buvo perspausdinta lenkiškoji „Prakalba į malonųjį Skaitytoją“, parengėjui Stanevičiui, vienam svarbiausių amžiaus pradžios lituanistinio sąjūdžio figūrų, anot J. Lebedžio, galėjo rūpėti „prabilti į mokslus einančią jaunuomenę ir inteligentiją M. Daukšos žodžiais, raginančiais mylėti gimtąją kalbą ir rūpintis literatūros kūrimu“². Tačiau Stanevičiui, be abejo, buvo svarbi ne tik tiesioginė

Daukšos prakalbos kultūrinė propaganda. Stanevičiui *Postilė* liudijo ir lietuvių raštijos tradicijos nenutrūkstamumą, tradicijos, kuri ilgam išsaugo savo vardus ir įprasmina trumpalaikes individualias pastangas. Stanevičiaus įrašas Daukšos *Postilės* pabaigoje - „Kurs many raszy jau seney supuwa / Alla jo wardas lig szioł ne prazuwa” - skamba kaip būsimo maironiškojo pamąstymo apie kūrybą „Išnyksiu kaip dūmas” optimistinis variantas: neišnyksiu, minės. Daukšos raštai skatina tautiečių, įsipareigojusių lietuvių kultūrai, pasitikėjimą savo veikla, - tai yra reikšminga būsimo mokslinio darbo atrama.

Literatūrinės Daukšos recepcijos pėdsaku galime laikyti tai, jog amžiaus pirmojoje pusėje buvo pastebėta bei įvertinta Daukšos atlikto *Postilės* vertimo kokybė - retorinis lietuvių vertėjo meistriskumas. A. L. Jucevičius 1837 m. taip atsiliepią apie lietuviškąjį J. Vujeko veikalo variantą: „Jo vertimas yra pavyzdingas, visas originalo paprastumas, visas naivumas ir bibliniai išsireiškimai yra perteikti nuostabiai sklandžiai ir tiksliai”³.

Daukšos raštai kalbamu metu lietuvių kultūroje įsitvirtina kaip viena svarbiausių lietuvių raštijos tradicijos atramų, būsimosios mokslinės refleksijos objektas. Pažymėtina, jog jie pakylėjami į kitą vertinimo bei suvokimo lygmenį: tampa svarbūs ne vien praktiniu požiūriu (galima manyti, kad greičiausiai taip jie buvo vartojami du šimtmečius), bet imami vertinti ir kaip kultūros tradicijai priklausantys tekstai, kaupiantys ir perteikiantys vertingą kultūrinę informaciją, išlaikantys lietuvių kultūros tapatybę bei liudijantys jos tvarumą, galintys paremti kūrybines pastangas lietuvių bendrinės kalbos, literatūros srityse.

XIX a. pabaiga - XX a. pradžia: lietuvių literatūros istorijos

Vėlesnės lietuvių inteligentų kartos XIX amžiaus antrojoje pusėje-XX amžiaus pradžioje vienu svarbiausių savo uždavinių laikė lietuvių raštijos tradicijos dokumentų, veikalų kaupimą, aprašymą ir bent minimalų vertinimą. Tai atspindi ne tik nuolatinės publikacijos spaudoje (nuo „Aušros” iki „Draugijos”), bet ir tuo metu pasirodžiusios literatūros istorijos apybraižos. Jose bandoma konkrečiai nusakyti ir Daukšos raštų reikšmę lietuvių literatūrai. Aptarsime Daukšos vertinimo pagrindines tendencijas, argumentus šiuose kalbamo laikotarpio literatūros istorijos darbuose: J. Šliūpo *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* (1888), Maironio *Apsakymai apie Lietuvos praeigą* (1891, skyrelis „Užbaiga”, kuriame aptariama lietuvių raštija) bei *Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga* (1906), S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Iš mūsų literatūros* (1913), J. Gabrio „Lietuvių literatūros apžvalga” (*Draugija*, 1914).

Kalbamu metu literatūros istorija iš esmės buvo suvokiama kaip ir XIX amžiaus pirmojoje pusėje - raštijos istorija, kurioje yra svarbūs pirmiausia lietuvių kalbos istorijos momentai. Literatūriniai raštų bruožai yra antraeiliai (iš minėtų autorių tik Čiurlionienė nuosekliau nagrinėja literatūrinius pasirinktų kūrinių bruožus). Literatūra (raštininkai), anuometiniu suvokimu, savo visuomeninę paskirtį išpildo tik telkdama tautinę bendriją, puoselėdama jos tautinį identitetą. Taigi raštijos paminklai vertinami pagal du pagrindinius kriterijus: „kalbos grynumo” bei idėjinio-patriotinio aktualumo, tautinės sąmonės ir sąmoningumo ženklų aspektu. Kalbinis kriterijus, reikia pasakyti, anuomet suvoktas specifiskai - veikiau ne kaip meninė kalbinė raiška, bet lietuvių kalbos „užterštumo” svetima leksika laipsnis. Kurį laiką dar buvo aktualus vieno ar kito leidinio rašybos pobūdis, jos santykis su kuriamomis lietuvių bendrinės kalbos normomis. Šie turinio-formos vertinimo orientyrai padėjo nustatyti pirmuosius raštijos tradicijos kontūrus.

Pagal minėtus kriterijus ypač aktualizuota Daukšos *Postilė*: minima jos kalbinės raiškos kokybė - tiek retorikos, tiek pačios lietuvių rašto kalbos sklandumo, „grynumo” požiūriu - bei pabrėžiamas išliekamąją vertę turintis lenkiškosios „Prakalbos” idėjinis turinys - lietuvių kalbos apologija: „(...) Daukša buvo Lietuvos tikrai tėvynišku rašaliumi, jis baudė bajorus už metimą lietuviškos kalbos” (Šliūpas)⁴; „Lietuviškas jų (*Daukšos bei Sirvydo raštų*, B. S.) liežuvis grynas - be svetimų žodžių, aiškus ir gražus; pas Daukšos jau randame rašomą raidę uo” (Maironis, *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*); „Kun. Daukša buvo ne tikrai žinovas, bet ir mylėtojas savo liežuvio” (Maironis, *Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga*)⁵; „Postillos” prakalba, parašyta lenkiškai, bajorijai skiriama, turi

svarbą tautiniam supratimui ir šiandien ypač įdomi” (Čiurlionienė)⁶ ; „Prakalboj į savo Postillą 1598 m. jisai išplėtoja ištisą programą atgimimo lietuvių kalbos, kuri buvo stelbiama pirma gudų, paskui lenkų kalbos. Jisai karštai ir iškalingai išrodinėja gimtosios kalbos vartojimo ir jos išlaikymo svarbumą, naudingumą ir reikalingumą” (Gabrys)⁷ . Visi autoriai, išskyrus Čiurlionienę, glaustai aptaria ir daukšiškąją rašybos variantą - anuomet, iki galo nenusistovėjus rašomosios lietuvių kalbos normoms, tai buvo aktualu. Tokie yra bendrieji, ir kaip matyti, ilgam literatūros istorijoje įsitvirtinę vertinimo aspektai.

Tačiau vien jais neapsiribojama; papildomi argumentai išdėstomi priklausomai nuo rašančiojo asmenybės bei jo požiūrio į kultūros reiškinius. Antai Šliūpas raštijos bei kultūros istoriją vertina socialiniu aspektu: kiek vienas ar kitas kultūros reiškinytis tiesiogiai įtakojo bendruomenės mentalitetą ir tuo būdu veikė socialinį jos gyvenimą. Šiuo požiūriu Daukša teigiamai vertinamas kaip liaudies švietėjas, nors bendrai, autoriaus manymu, „kunigiškoji rašliava nukreipta buvo ant to, kad lietuvius padaryti brotstvininkais, „davatkomis, kunigais ar kunigininkais, ir neišdirbo nei jokių naujų žmonijos tipų ir ieškinių, vienok įvedimu spaudos Lietuva žirgterėjo pirmą žingsnį ant kelio kultūros”⁸ . Švietėjiškąją Daukšos veiklą Šliūpas aptaria kontrreformacijos kovų kontekste ir suteikia jai papildomos pozityvios reikšmės, siekdamas tiesiogines Daukšos raštų intencijas aiškinti plačiau, iškeldamas papildomas visuomeninio-politinio pobūdžio Daukšos aspiracijas, nesiribojančias vien religinių kovų interesais. Literatūros istorikas Daukšos kontekste išryškina savam laikui ir esamai krašto situacijai svarbias kultūrines realijas, - pabrėžia antirusiškus Daukšos veiklos siekius: „Taip tai kovojo Daukša su kitatikiais, rovė Lietuvą laukan iš rusiškos įtekmės, įsivesdamas lotyniškai-lietuviškus rašmenis, ir gaivino tėvynybę”; „Negana to, kad raštas gelbėjo katalikystę nuo platinimosi liuterybės, tikrai raštas galėjo apsaugoti liutuvystę nuo rusiškos įtekmės”⁹ .

Reikšmingas yra Maironio pateiktas Daukšos vertinimas, kurio (šiek tiek jį išplėtojęs) laikėsi ir Gabrys. Maironis rašo ne tiek literatūros istoriją, kaip tam tikrą faktų seką (tai pasakytina apie Šliūpo apybraižą), bet kuria savąją lietuvių literatūros (raštijos) *tradicijos*, taigi *ryšių* tarp tų faktų, variantą. Čia Maironis susiduria su esminiu klausimu: kur yra šios tradicijos pradžia? Tradicija nebūtinai užsimezga su pirmuoju lietuvių kalba parašytu veikalu; pradžios ieškotina ten, nuo kur ji jau nenutrūksta, nuo kur vienokius ar kitokius jos atgarsius, transformacijas galima atsekti dabartyje. Maironis ieško pradininko, „tėvo mūsų rašliavos”, autoriteto klasikine prasme ir šią vietą raštijos istorijoje skiria Daukšai, ne Mažvydui. Maironis argumentuoja, jog Daukša yra ne tik lietuviškos religinės knygos autorius, bet jis yra ir „gilus lietuviškos kalbos žinovas”, t. y. jo pastoracinė veikla persmelkta bendresnio kultūrinio rūpesčio, nekalbant apie tai, kad, Maironio požiūriu, „Daukšos liežuvis nesulyginant daug gražesnis, dailesnis ir grynesnis ne kaip Prūsų lietuvių rašytojų”¹⁰ . Gabrys šį argumentą paaiškina plačiau: „Jis (*Daukša, B. S.*) rūpinosi savo raštais ne vien katalikų tikybą išplatinti ir sustiprinti Lietuvoje, bet podraug jis stengėsi mūsų kalbai sugrąžinti prigulinčią vietą”¹¹ . Kalbinis Daukšos patriotizmas, papildantis jo konfesinius įsipareigojimus, suvokiamas kaip rūpestis dėl savitos ir savarankiškos lietuvių kultūros, ne tik tikybos išlaikymo, - rūpestis, kuris Maironio kartai buvo ypač aktualus. To bendresnio suinteresuotumo lietuvių kultūros padėtimi šiedu autoriai XVI amžiaus Mažosios Lietuvos raštuose neįžvelgia; tad Mažvydui, Vilentui, Bretkūnui, nepaisant jų darbų vertės, skiriamas ne toks reikšmingas vaidmuo lietuvių raštijos tradicijoje.

Suprantama, tai, jog Maironis nustatė tokį Daukšos bei Mažvydo vertybinį santykį, galėjo bent kiek lemti Maironio konfesinė, o plačiau - kultūrinė-regioninė priklausomybė. Maironis, tradicijos tėvo garbę suteikdamas Daukšai, galimas daiktas, norėjęs pabrėžti „savos” - katalikiškos Didžiosios Lietuvos tradicijos svarbą lietuvių rašytinės kultūros raidoje - nuo pat tos kultūros pradžios iki dabarties. Be to, Mažosios Lietuvos konfesinis, politinis-teritorinis atskirumas kalbamu metu tebebuvo aiškiai suvokiamas - priklausomai nuo to, kiek to meto inteligentai (bent simboliškai) orientavosi į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos, kuriai Mažoji Lietuva niekad nepriklausė, valstybingumo tradicijas, ne tik suvokė tautą kaip etninę vienybę.

Požiūris į Daukšą priklauso ir nuo tradicijos, kurion jis įrašomas, pobūdžio. Lituanizuotoje lietuvių raštijos tradicijos versijoje, kurią ryškiausiai ir įtakingiausiai kalbamu metu formavo Maironis, Daukša įrašomas šalia Giedraičio - mecenato - iš vienos pusės ir Sirvydo - „verto įpėdinio“ ar „verto pasekėjo“ - iš kitos. Šiuos istorinius asmenis jungianti tradicijos gija yra susijusi pirmiausia su lietuvių kalbos vartojimu, rūpesčiu dėl jos kultūrinio statuso. Kalbinis kriterijus, pagal kurį atrenkami tradicijos faktai ir vardai leido atsiriboti nuo kitų Daukšos amžininkų - renesanso Lietuvos elito - plėtos kultūrinės veiklos, kaip antai neabejotinai Giedraičio palaikyto Lietuvos istoriko M. Strykovskio, lietuvių kalbos nemokančio žmogaus, indėlio į Lietuvos kultūrą. Daukša vertinamas labiau kaip XIX amžiaus aušrininkų pirmtakas, ne, pavyzdžiui, Strykovskio amžininkas.

Besiformuojanti Daukšos raštų, kaip būsimos literatūrinės refleksijos objekto (plačiąja prasme), statusą liudija ir tai, jog kalbamu metu greta interpretacijų raštijos istorijos darbuose pasirodo pirmieji *Postilės* „Prakalbos į malonųjį skaitytoją“ vertimai - pagrindas atidesniam aktualaus teksto skaitymui. Pirmasis šio teksto vertimas, atliktas P. Puskunigio (M. Simonaičio?), pasirodė *Varpe*, 1900 metais, kitą vertimo didžiosios dalies variantą pateikė Gabrys minėtame savo straipsnyje.

Galima apibendrinti, jog laikotarpiu nuo XIX a. pabaigos iki XX a. pradžios besiformuojančioje lietuvių literatūros istorijoje Daukša įgauna pakankamai stabilią ir precedento reikšmę turinčią vietą raštijos tradicijoje. Daukšos precedentiškumas kai kurių autorių pernelyg pabrėžiamas, sumenkinant XVI a. Mažosios Lietuvos raštijos vertę. Platesnio literatūrinės Daukšos tekstų kokybės vertinimo dar nepateikta, tačiau pastebėtas Daukšos *Postilės* tekstų bei jos lenkiškosios prakalbos retoriškumas, specifinė stilistinė raiška, kuri įvardijama lakoniškai („aiškus ir gražus liežuvis“, „karšti ir iškalingi išrodinėjimai“). Gabrys pateikia ir lietuvių literatūros istorijos periodizacijos bei tipologinio suskirstymo variantą, Daukšą priskirdamas „Bažnytinės lietuvių literatūros“ sričiai, laikotarpiui - taigi Daukšą laikomas religiniu rašytoju, ir šią nuostatą perims nepriklausomos Lietuvos literatūros mokslininkai. Iš Daukšos palikimo ypač išskiriama *Postilė* ir jos lenkiškoji „Prakalba į malonųjį Skaitytoją“, lotyniškoji prakalba neminama, kur kas mažiau dėmesio pelno *Kateizmas*.

Lietuvos Respublika, trečias-ketvirtas dešimtmetis

Svarbiausias lietuvių pasikeitimas literatūros moksle 3-4 dešimtmetyje - lituanistikos kaip disciplinos institucionalizacija, jos programinis formavimas valstybės mastu ir įsitvirtinimas švietimo sistemoje. Lietuvių literatūros mokslas šiuo metu kryptingai orientuojasi į švietimo sistemą, literatūros mokymo uždavinius. Lietuvos Respublikos laikotarpiu nebuvo parašyta akademinės literatūros istorijos, tad to meto literatūros mokslo situaciją, apimtį, objektą atspindi atskiros studijos, straipsniai, vadovėliai. Čia apžvelgsime, koku rakursu Daukšos raštai pasirodo platesniuose lietuvių literatūros (raštijos) istorijai skirtuose leidiniuose, taip pat paliesime mokslo populiarinimo pobūdžio pasisakymus spaudoje, kaip papildomą informacijos šaltinį tuometiniam Daukšos statusui lietuvių literatūroje ir kultūroje suvokti.

Antrojo dešimtmečio pabaigoje pasirodė du nauji lietuvių literatūros darbai - vadovėliai: S. Čiurlionienės-Kymantaitės *Lietuvių literatūros istorijos konspektas* (1818) bei M. Biržiškos *Mūsų raštų istorija 1547-1904 m.* (1919, antras leidimas 1925), kurie, galima manyti, mokymo, studijų tikslams buvo vartojami 3 dešimtmetyje. Šie vadovėliai, kaip ir ankstesnieji Maironio, Gabrio, laikytini tradicinėmis raštijos istorijomis: juose dar pakankamai svarbūs išlieka ne literatūriniai vertinimai, o kalbos istorijos faktai. Pavyzdžiui, Biržiškos vadovėlis yra skirtas „lietuvių kalbos pamokoms“, taigi orientuojasi į raštijos kaip kalbos, ne literatūros, istoriją.

Abu autoriai įprastai akcentuoja Daukšos *Postilės* lietuviškų tekstų kalbinės raiškos bei lenkiškosios prakalbos idėjinio turinio („tautybės motyvo“, anot Čiurlionienės) svarbą. Naujais argumentais papildomas kalbinių ypatybių aptarimas: Daukšos vartota rašytinė lietuvių kalba apibūdinama pagal santykį su „žmonių kalba“, tarmėmis. Bendrinės rašytinės kalbos orientacija į liaudies kalbą tuo metu buvo ypač aktualizuota J. Jablonskio; yra matyti, kad senuosius raštus siekiama vertinti pagal aktualius kriterijus. Tačiau Daukšą šiuo būdu įvertinamas prieštarigai.

Čiurlionienė teigia, jog Daukša rašęs „gryna žemaičių tarne“, rėmėsis „gyva žmonių kalba“¹². Biržiškos nuomone, nors Daukša ir Sirvydas „labai vertino, matyti, žmonių kalbą“, bet Daukša „nedaug raštuose paėmė iš žmonių kalbos“¹³. Biržiška šiuo atveju pabrėžia Daukšos, kaip kultūros elito (ne liaudies) atstovo, kūrybinį įdirbį rašto kalbos srityje. Biržiškos nuomone, kalbos - pagrindinio kultūros įrankio - „autorė“ yra ne tik pasyviai tą kalbą išlaikanti liaudis („žmonės“); šiai kalbai kurti reikalingos sąmoningos kūrybinės pastangos, kad toji kultūros kalba taptų „visai taisyklinga rimta ir graži“¹⁴, t. y., įgytų tinkamą *visuomeninį* statusą, autoritetą¹⁵. Taigi Biržiška pabrėžia, jog Daukša ne tik vartojo raštuose lietuvių kalbą, bet kūrė ją taip, kad toji kalba būtų autoritetinga visuomenėje. Akcentuojama lituanistinės Daukšos veiklos visuomeninė, pilietinė reikšmė.

Čiurlionienės ir Biržiškos nuomonės išsiskiria aptariant ir Mažosios Lietuvos kultūrinio įnašo reikšmę. Čiurlionienė Daukšos neatrigoja nuo XVI a. Mažosios Lietuvos kultūrinio judėjimo; tai, kas vyko anapus ir šiaurės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos sienos, vertinama kaip to paties reformacijos / kontrreformacijos išjudinto kultūrinio proceso reiškiniai. Vertybinio skirtumo tarp jų nedaroma, tik kokybinis: Daukšos *Postilė* laikoma tiesiog „visai jau subrendusiu darbu“, palyginti su pirmaisiais lietuviškais reformatų leidiniais¹⁶. Geografiniai, religiniai ar kiti regioninių tradicijų skirtumai nesureikšminami. Biržiška šiuo atveju laikosi nuomonės, jog Didžiosios Lietuvos kultūros reiškiniai turėjo didesnės reikšmės vėlesnei lietuvių kultūros plėtotei, nei Mažosios Lietuvos tradicija. Jo manymu, Mažosios Lietuvos veikėjai „neišjudino giliau ir plačiau Lietuvos vakarų pakraščio“, vėliau „lietuviai dirbo tame [kultūros] ūgyje mažesnę darbą“¹⁷.

Toks prieštarų nuomonių susidūrimas, vertinant tą patį autorių, rodytų, jog, viena vertus, platesniems literatūros istorijos apibendrinimams dar trūksta nuodugnesnių monografinių tyrinėjimų¹⁸, o kita vertus, iš esmės nesutariama dėl paties lietuvių kultūros tradicijos pobūdžio. Biržiškos požiūris į Daukšos rašytinę kalbą bei jo raštų vietą tradicijoje lemia istoriko siekis aktualizuoti *bajoriškąją*, ne liaudiškąją, lietuvių kultūros tradiciją¹⁹. Biržiška Daukšos raštų istorinį kontekstą apibūdina ne vien religinėmis kovomis, paskatinusiomis rūpintis liaudies tikiybiniu švietimu. Daukšos veiklą jis aptaria to meto politinio bei kultūrinio Lietuvos elito kovų „su Lenkais“ dėl krašto autonomijos aplinkoje. Šiuo atveju istorikas ypatingai pabrėžia Giedraičio - bažnytinio ir politinio Lietuvos magnato - vaidmenį organizuojant lietuvių kultūrinį judėjimą: paskatinant dirbti Daukšą ir Strykovskį, lietuvių kalbos žinovą ir Lietuvos istoriką. Daukšos lietuviškieji raštai pristatomi kaip renesanso Lietuvos elito puoselėto platesnio kūrybinės, visuomeninės veiklos projekto, turėjusio grįsti Lietuvos kultūrinę ir politinę nepriklausomybę, dalis.

Požiūris, jog Daukšą į lietuvių kultūros istorijos avansceną iškėlė ne tik kontrreformacinis, bet pirmiausia politinis-kultūrinis autonominio pobūdžio judėjimas Didžiojoje Lietuvoje, į kurį Daukša buvo įtrauktas Vyskupo M. Giedraičio, Biržiška išdėsto ir įvade per fotografuotam *Postilės* leidimui Kaune, 1926 m.: „Tuo metu Liublino unija jau buvo įvykusi, Lietuva palenkta Lenkijai, bet dar nepriklausoma Lietuvos diduomenės dvasia, iš senovės užsilikęs ir kovos prieš uniją metu pagriežtėjęs nusistatymas prieš lenkų politiką Lietuvoje tebebuvo dar jaučiamas ir ne kartą smarkiai, vaizdžiai pasireikšdavo. Vyskupas Giedraitis buvo griežtas tos lietuviškos politikos veikėjas“²⁰. Įvade išdėstoma išsamesnė tuomet žinoma istorinė, bibliografinė informacija apie patį Daukšą bei jo leidinius, tačiau naujesnių literatūrinio vertinimo aspektų čia nepateikiama. Biržiška mano, kad, pavyzdžiui, *Postilė*, kaip neoriginalus veikalas, neturi kuo patraukti literatūros istoriko dėmesio, nes „ne kiek teduodad mums Daukšos pažiūrų ir Lietuvos gyvenimo faktų“²¹.

Lituanistikai yra ypač svarbus šis, nors ir ne be trūkumų, raštijos paminklo leidimas - atrama nuodugnesnėms studijoms - bei jame pateiktas autoritetingo to meto senosios lietuvių literatūros tyrinėtojo požiūris į Daukšos raštus. Šis požiūris reikšmingas ir todėl, kad įtakingas: jis Biržiškos buvo dėstomas Universitete, per senosios literatūros paskaitas, ką liudija Biržiškos sudarytos lietuvių literatūros istorijos programos bei nurodyta bibliografija, įtraukianti aukščiau aptartus šio autoriaus leidinius²².

3-ajame dešimtmetyje nusistovi aiškesnis literatūros, ne raštijos, istorijos studijų objektas. Biržiška

1927 m. chrestomatijos *Rinktiniai mūsų senovės raštai* įvade taip nustato literatūros analizės gaires: „Tekstus ir jūjų ištraukas parenku tokius, kurie padėtų moksleiviams orientuotis to ar kito amžiaus literatūroje, suprasti rašytojo kūrybą, jo visuomenės pažiūras, nuotaiką, būdą. Kalba, kaip tokia, yra man čia, palyginus su literatūriniu-istoriniu pradū, antraeilis dalykas, tiek tesvarbus, kiek jāja reiškiamas rašytojo individualumas, kiek ji yra kuriamoji jo individualybė. Tad jau rašyba bus net trečiaeilis dalykas”²³ . Kaip matyti, atsiribojama nuo kalbos istorijos faktų, susitelkiama ties tekstų ir jų istorinių kontekstų tyrinėjimu. Tačiau platesnės literatūrinės Daukšos raštų studijos kalbamu metu spauloje nepasirodė; galima manyti, jog egzistavo tik žodinės akademinės interpretacijos.

Nuodugnesnė „Prakalbos į malonųjį Skaitytoją” literatūrinę analizę savo mokykliniame vadovėlyje pateikia Z. Kuzmickis. Prakalbos tekstas čia išspausdintas paraleliai lenkų ir lietuvių kalbomis bei analizuojamas pagal turinio, kompozicijos, stiliaus bei idėjos parametrus. Nors analizei ir trūksta istorinio preciziškumo (pavyzdžiui, vadovėlio autorius teigia, jog Daukšą kreipiasi į savo amžininkus lietuvių „tiek inteligentus, tiek paprastus žmones”²⁴), tačiau Daukšos raštų literatūrinio vertinimo istorijoje svarbus yra bandymas išsamiau aptarti ne tik patriotinės prakalbos turinio idėjas, bet ir retorinę šio teksto formą. Apibūdindamas teksto kompoziciją bei stilių vadovėlio autorius pabrėžia Daukšos intonacijų įvairovę, reiškiamą kaitaliojant retorinius periodus su „trumpasake entuziazminga kalba”²⁵ , pereinant nuo loginio teiginių įrodinėjimo prie emocinalaus išsiskakymo. Analizėje aptariama meninė teksto raiška - kalbos figūros. Pirmą kartą yra parodoma, jog šio populiaraus teksto įtaiga priklauso ne tik nuo patriotinės idėjos aktualumo, bet ir nuo to, koku būdu toji idėja yra perteikiama, nuo specifinės retorinės raiškos, patraukiančios ir įtikinančios skaitytoją. Autorius, nuodugniau nagrinėdamas tekstą, konkrečiau apibūdina ir Daukšos prakalbos patriotinių bei religinių argumentų sampyną²⁶ .

Norint išsamiau apibūdinti bendras Daukšos vertinimo tendencijas kalbamu laikotarpiu, atkreiptinas dėmesys į Vaižganto ir V. Mykolaičio-Putino, svarbiausių to meto literatūros istorikų, mokslininkų, trumpus Daukšos paminėjimus spauloje ir naujosios literatūros istorijoje. Vaižgantas ir Putinas Daukšą vertina kaip pirmąjį lietuvių kultūros veikėją, rašytoją, suformulavusį „tautinę idėją”, grindžiamą įsitikinimu, jog gimtoji kalba yra pagrindinė tautos savybė²⁷ . Ši idėja lietuvių kultūroje yra buvusi svarbus bendruomenė bei jos veiklą (taip pat ir literatūrinę kūrybą) konsoliduojantis bei inspiruojantis veiksnys. Iš esmės laikomasi amžiaus pradžioje Maironio suformuluoto požiūrio į Daukšą kaip lietuvių literatūros ir kultūros tradicijos pradininką, garantavusį jos tęstinumą bei tapatybę: Daukšą literatūros tradicijoje reikšmingas ne tik tuo, kad esmingiau nei Mažosios Lietuvos rašytojai pakylėjo lietuvių kalbą į kultūrinį rašomosios kalbos lygmenį, bet ir tuo, jog nužymėjo ir aktualias ideologines nuostatas, kurių reikėtų laikytis gimtosios kalbos atžvilgiu ir kurios nėra praradusios aktualumo²⁸ . Norėdamas išryškinti Daukšos idėjinių nuostatų tāsos momentą XIX a. tautinio atgimimo metu, Vaižgantas, bent kiek prasilenkdamas su istorine tikrove, Daukšą, Strykovskį, Sirvydą, vadina „vilniškės katalikiškos literatūros” tradicijos kūrėjais, tradicijos, kuri po dviejų šimtų metų atkuriamą tame pačiame kultūriniame centre - romantizmo epochos Vilniuje²⁹ .

Kaip matyti, Daukšos raštai tuometiniame literatūros moksle nesulaukė monografinio ar bent kiek platesnio tyrinėjimo; kol kas siekta nustatyti pačias bendrąsias kanoninio vertinimo atramas. Apžvalginiuose literatūros istorijos darbuose Daukšos pristatomi lakoniškai (jiems aptarti skiriama vidutiniškai 1-2 puslapiai teksto be iliustracijų ir citatų), susitelkiant visų pirma ties lenkiškąja *Postilės* prakalba. Pavyzdžiui, lotyniškoji šio veikalo prakalba, Labunausio epigrama mokykliniuose V. Zajančkausko, M. Miškinio, Z. Kuzmickio, vadovėliuose visai neminama, kur kas mažiau vietos skiriama *Katekizmui*. Išsamiausiame Biržiškos straipsnyje - perfotografuoto *Postilės* leidimo įvade Daukšos raštai plačiau apibūdinti bibliografiniu, ne literatūros istorijos požiūriu. Tas pats pasakytina ir apie 1938 m. V. Biržiškos straipsnį „Daukša Mikalojus” 6-ajame *Lietuviškosios enciklopedijos* tome.

Daukšą tuometinėje kultūroje figūruoja ir kaip savotiška mitologema, ženklinanti lietuvių literatūros tradicijos tęstinumą ir tapatybę. Kitaip tariant, toliau tvirtinamas ir simboliškai

eksploatuojamas amžiaus pradžioje Maironio nustatytas apibendrintas Daukšos statusas lietuvių raštijoje. Literatūros moksle Daukšos raštus beveik išimtinai reprezentuoja *Postilės* „Prakalba į malonųjį Skaitytoją”.

Akademinei lietuvių literatūros istorija

Lietuvių literatūros istorija (red. K. Korsakas, 1957) nuo 3-4 dešimtmečio literatūros mokslo darbų skiria politinės, visuomeninės permainos Lietuvoje, komplikavusios kultūros, tuo pačiu ir mokslinių idėjų perimamumą bei plėtotę. Prieš apžvelgiant akademinei lietuvių literatūroje pateiktą Daukšos vertinimą, būtų adekvatu padaryti nedidelį ekskursą ir aptarti S. Kolbuszewskio straipsnį „Mikalojaus Daukšos „Prakalba į malonųjį Skaitytoją”, pasirodžiusį Lenkijos spaudoje 1947 m. Šis lenkų literatūros istoriko straipsnis populiariausio Daukšos teksto analize savotiškai užpildo tam tikrą pertrūkį Daukšos vertinimo istorijoje tarp 4 ir 6 dešimtmečio. Turint minty Biržiškos formuluotą požiūrį į Daukšą, galima manyti, jog lietuvių literatūros mokslas po 4-ojo dešimtmečio buvo pasiruošęs žengti analogišką žingsnį - nuosekliau tyrinėti Daukšos raštų istorinį kontekstą, išryškinantį jų specifiką - tačiau tai pristabdė lietuvių literatūros mokslo situacijos pasikeitimas.

Kolbuszewskis pabrėžia Daukšos, kaip rašytinės lietuvių kalbos - būsimosios literatūros priemonės - kūrėjo nuopelnus ir sustoja prie lenkiškosios *Postilės* prakalbos, lygindamas joje išsakytus nacionalinės kalbos vertės argumentus su ankstesniu Prancūzijos renesanso kalbiniu manifestu - Du Bellay prancūzų kalbos apologija. Taigi autorius, laisvas nuo patriotinių vertinimo sumetimų, atsigręžia į autentišką Daukšos kontekstą, į visuomeninės renesanso minties aplinką, kurioje buvo parašytas ir žymusis Daukšos tekstas. Daukšos prakalbos intonacija, argumentavimo būdas bei kitos savybės aptiriamos ir dar artimesniame - lenkų renesanso kultūros kontekste. Religinį ir patriotinių motyvų sampyną, anot straipsnio autoriaus, suartina Daukšą su lenkų renesanso pamokslininku P. Skarga, o teksto kompozicija, argumentų išdėstymas, plastiška, gyva, skaidri lenkų kalba rodo prakalbos autorių buvus „aukštos renesanso kultūros”³⁰. Ypač svarbus yra Daukšos, kaip aukštosios renesanso intelektualinės aplinkos žmogaus, ne tik „liaudiško” (vadinasi, „tautiško”) rašytojo vertinimas. Ši argumentacija ir problematika buvo apeita 1957 m. lietuvių literatūros istorijoje. Analogišką požiūrį išsamiai pagrįsdamas savo monografijoje pateikė J. Lebedys tik 7 dešimtmečio pradžioje.

Lietuvių literatūros istorijos straipsnyje apie Daukšą (autorius L. Gineitis) yra pateikti pagrindiniai istoriniai, bibliografiniai duomenys apie Daukšos asmenį bei jo raštus, pirmą kartą duodamas platesnis literatūrinis Daukšos raštų, visų pirma *Postilės*, vertinimas. Suprantama, vengiant liesti religinę raštų problematiką, ir čia Daukšos raštai nesulaukė nuodugnesnio žanrinio apibūdinimo, Daukšos istorinė - visuomeninio, religinio judėjimo Lietuvoje - aplinka nusakyta lakoniškai. Daukša pristatomas pirmiausiai kaip liaudies švietėjas³¹.

Straipsnyje bent kiek plačiau paliečiamas Daukšos *Katekizmas*, kuriam iki šiol buvo skiriama mažai dėmesio. *Katekizmas* apibūdinamas kaip šaltinis, teikiantis istorinių duomenų apie anuomet liaudyje gyvavusius pagoniškus papročius, gyvenseną. Iki tol pakankamai mokslininkų dėmesio nenusipelnusi lotyniškoji *Postilės* prakalba ir šiame straipsnyje aptariama gan abstrakčiai, matyt, vengiant konkrečiau aiškintis to meto religinės hierarchijos viršūnių atstovo kunigaikščio vyskupo M. Giedraičio - Daukšos vadovo ir mecenato - vaidmenį. Naujesnio ir konkretesnio pristatymo nesusilaukia lenkiškoji *Postilės* prakalba: perpasakojami ar pacituojami pagrindiniai jos turinio momentai ir išskaičiavimo būdu paliečiami retoriniai prakalbos bruožai. Konkrečiau ir tiksliau nenusakoma šios prakalbos istorinė specifika renesanso Lietuvos kultūroje bei visuomeniniame gyvenime, pernelyg pabrėžiami tik tam tikri socialinio konteksto bruožai („atspindėjo didėjančią lietuvių liaudies masių vaidmenį visuomenės gyvenime”³²); retorinė teksto analizė iš esmės nepapildo anksčiau Kuzmickio pateiktosios mokykliniame vadovėlyje.

Naujas ir reikšmingas Daukšos raštų literatūrinio vertinimo aspektas yra tas, jog Daukša pristatomas ne tik kaip „vienas pirmųjų lietuviškos raštijos kūrėjų”, „lietuvių kalbos teisių visuomeniniame gyvenime gyvėjas”, bet ir kaip „įžymus vertėjas”³³. Daukšos vertimo nuostatomis

bei kokybei aptarti skiriama daugiau nei trečdalis straipsnio. Čia parodoma, jog Daukša, nors ir siekė kuo mažiau atitolėti nuo lenkiškojo *Postilės* originalo, sugebėjo išvengti kalbinės monotonijos, įvairiopa išnaudodamas lietuvių kalbos leksikos išteklius (sinonimai, vaizdiniai veiksmažodžiai), pademonstruodamas sakinio „konstrukcijos bei ritmikos nuovoką“³⁴. Trumpai paliečiami Daukšos kuriamo periodo struktūriniai bruožai. Svarbu, jog Daukša įvardijamas kaip „vienas pirmųjų stilistų“, t. y. retorinių raštų kūrėjų lietuvių literatūroje, nors, kita vertus, ypač pabrėžiama Daukšos orientacija į šnekamąją liaudies kalbą, ne į to meto kitakalbės (pavyzdžiui, lotyniškosios, lenkiškosios) raštų tradicijos, retorinės mokyklos pavyzdžius. Tokiu būdu išryškinamas Daukšos lietuviškų raštų, jo kuriamos rašytinės lietuvių kalbos „liaudiškumas“, ne artimumas bendrai Lietuvos ir Europos renesanso rašytinei kultūrai.

Straipsnio išvados sugestijuoja, jog lietuvių literatūros studijoms aktuali yra Daukšos *Postilės* „kalbinė-stilistinė“, „kalbinė-istorinė“ vertė, Daukšos žodynas. Daukšos „kalba“ atsiejama nuo konkrečių raštų žanrinės, istorinės specifikos, jų paskirties visuomenės komunikacijoje, kultūroje. Paradoksalu, bet tokiu būdu iš esmės pasiliekiama prieš pusę šimtmečio nustatytose Daukšos vertinimo pozicijose, kurių požiūriu abstrakti kalba, kaip idealioji tautos būdo esmė, sudaro raštijos istoriko studijų objektą, o ne istoriškai konkrečios atskiros tos kalbos pasireiškimo formos, atvejai. Toks žiūros taškas orientuoja literatūros istoriką į abstrakčius vertinimus, atitraukia nuo istorinės konkretybės.

Šis L. Gineičio požiūris be esminių pakeitimų buvo pakartotas antrajame *Lietuvių literatūros istorijos* variante, tik konspektyviau ir labiau apibendrintai – pagal naujojo literatūros istorijos dvitomio rengimo nuostatas³⁵.

Jurgio Lebedžio monografija

Lebedžio monografija Mikalojus Daukša – svarbiausias, iki šiol išsamiausias literatūros mokslo veikalas apie Daukšą. Visų pirma čia pateikiama išsami istorinių biografinių, bibliografinių, kontekstinių faktų sanakaupa bei analizė, nepaisant to, jog autorius turėjo dirbti „informacinio bado“ sąlygomis: tiesiogiai Daukšą, jo biografiją liečiančių archyvinių dokumentų yra išlikę mažai, be to, kaip pažymi autorius, trūksta paralelių lietuvių tautos kultūros studijų, XVI-XVII a. rašytojų monografių, jų raštų žodynų, kurie padėtų išspręsti kylančias istorinio vertinimo problemas³⁶. Šioje monografijoje pakankamai išsamiai aptariami būtent literatūriniai Daukšos raštų – originalių bei verstinių – bruožai.

Visuomeninį, kultūrinį Daukšos epochos kontekstą mokslininkas aptaria lietuvių kalbos statuso ir vartojimo sričių aspektu. Parodoma, kaip lietuvių kalba viešumoje konkuravo su lotynų bei lenkų kalba, kaip reformacinio judėjimo metu atsirado istorinis šansas sustiprinti nacionalinės kultūros pozicijas, ir kaip Lietuvos kultūrinis bei politinis elitas jo beveik neišnaudojo. Tai aptariama nuosekliai, su ypatingu istoriniu-dokumentiniu tikslumu bei konkretumu gilinantis į to meto socialinio, kultūrinio gyvenimo aplinkybes. Tokiu pat duomenų analizės kruopštumu pasižymi ir Daukšos biografijai skirta monografijos dalis. Daukšos gyvenimo faktai, trūkstant tiesiogiai juos liudijančių dokumentų, rekonstruojami, atkuriant artimą Daukšos gyvenamąją aplinką, žinias apie Daukšą supusius žmones, išnaudojant visus įmanomus informacijos šaltinius.

Kaip jau buvo aptarta aukščiau, Daukšos raštai dėl vienokių ar kitokių su jais nesusijusių išankstinių nuostatų kartais būdavo atribojami nuo Mažosios Lietuvos protestantiškosios religinės lietuvių literatūros. Lebedys parodo, jog iš tiesų ir vienos, ir kitos konfesinės grupės raštai buvo leidžiami tiesiogiai konkuruojant, pakaitomis; tam tikras jų atribojimas įmanomas tik abstrakcijos lygmenyje, tik „istoriko galvoje“. Tuo labiau, kad Lebedys, palyginęs Daukšos raštus su jo pirmtakų darbais, nustatė, jog Daukša galejo, nors ir neištisai, jais naudotis savo vertimams. Lebedys nustatė Daukšos *Katekizmo* ryšius su B. Vileto *Enchiridionu*, o *Postilės* – su pastarojo autoriaus *Evangelijomis bei epistolomis*.

Lebedys išanalizavo ir lotyniškąją *Postilės* prakalbą, nors tradiciškai jai dėmesio skyrė mažiau, nei lenkiškąją. Svarbu, jog ši analizė teikia papildomų duomenų Daukšos visuomeninės pažiūros nustatytį: pagal Lebedžio interpretaciją, Daukša, išvardindamas *Postilės* adresatus, pamini ne tik

tam tikrus suinteresuotus luomus bet ir apskritai lietuvių tautą be tikybinių skirtumų (143). Kiti monografijoje aptarti lotyniškos prakalbos bruožai - pavyzdžiui, antikiniai motyvai (Daukša lygina save su Orfėju), teksto konstrukcija pagal antikinės retorikos reikalavimus - liudija Daukšos kultūrinę orientaciją bei lygi, komplikuoja Gineičio siūlytą Daukšos liaudiškumo teiginį.

Garsioji „Prakalba į malonųjį Skaitytoją” analizuojama atskirame skyriuje. Mokslininkas iš pat pradžių atsisako lietuvių literatūros istorijoje iki šiol vyravusios interpretacijos krypties, šią Daukšos prakalbą aiškinusios XIX amžiaus lietuvių tautinio atgimimo realijomis. Lebedžiui priimtinesnis yra S. Kolbuszewskio siekis aptarti šį literatūrinį dokumentą iš *jo paties* istorinių bei kultūrinių pozicijų (270-271). Daukšos kalbinis manifestas nagrinėjamas renesanso Europos tautų nacionalinių kalbų iškilimo kontekste, nuosekliai apibūdinama jo pateikta nauja tautos samprata bei pabrėžiama, jog Daukša lietuvių kalbos vartosenoje įtvirtinęs patį žodį *tauta* kaip terminą (288). Daukšos požiūris į kalbą, atskleistas lenkiškoje prakalboje, nuosekliai interpretuojamas kaip renesanso epochos Lietuvos kultūrinės-tautinės savimonės, naujojo etnokultūrinio patriotizmo išraiška. Parodoma, jog tai nėra atsitiktinis, sporadiškas, iš konteksto iškrentęs reiškinys - „balsas tyruose”, anot M. Miškinio.

Lietuvių literatūros istorijoje L. Gineitis, kaip minėta, pirmasis bendrais bruožais aptarė Daukšos kaip vertėjo kūrybiškumą bei sugebėjimus. Vertimo kokybė yra pagrindinis literatūrinio Daukšos vertinimo aspektas Lebedžio monografijoje. Lebedys teigia, jog Daukša iš esmės laikosi tradicinio to amžiaus lietuviškų raštų vertimo principo - pažodiškumo. Tačiau kruopšti originalo ir vertimo tekstų analizė parodo, jog tai tėra bendras principas, kuris nevienodai nuosekliai vyrauja *Katekizmo* bei *Postilės* vertimuose. Daugiausiai laisvės vertėjas pasilieka leksikos srityje, papildydamas tekstą leksiniais paralelizmais, sinonimais, vaizdiniais žodžiais. Lebedžio manymu, vertėjas, vengdamas aklo sekimo originalu, vadovaujasi ne „tvirtesniu teoriniu principu”, o savu kalbos jausmu, išsiugdytu ir įsigytu drauge su humanistiniu išsilavinimu, „aukšta literatūrine kultūra”, „gyvosios kalbos praktikos” patirtimi (255, 257). Nuosekliai analizuojant tekstą, nesitenkinant paviršiniu jo peržvelgimu, aptinkama, jog Daukša yra turėjęs ypatingų prozininko sugebėjimų, tačiau jam nesisekė eiliuoti: taigi atsiranda galimybė labai konkrečiai apibūdinti Daukšos kaip rašytojo talento pobūdį, o jo raštus - kaip lietuviškos prozos pradmenis (223, 307). Lebedžio pastebėjimu, Daukšos kalbinį-literatūrinį talentą liudija ir tai, jog jis, priešingai nei kai kurie jo pirmtakai, amžininkai, įpėdiniai (lietuvių ir nelietuvių kultūroje), nesiskundė savo gimtosios kalbos skurdumu ir sunkumu ją vartoti (294).

Ypač pozityvus žingsnis Daukšos vertinimo istorijoje yra tas, jog Lebedys, aptardamas lietuviškuosius *Postilės* pamokslų tekstus kaip meninius, vieną pagrindinių jų literatūrinės rašytinės kalbos kūrimo šaltinių nurodo buvus antikinės retorikos mokyklą. Pavyzdžiui, aptariant Daukšos mėgtus sinonimų sugretinimus, pažymima: „Sinonimų sugretinimas mėgstamas daugelio tautų, propaguojamas antikinės retorikos, labai dažnas lietuvių tautosakoje” (311). Daukšos tekstų kalbos meniškumas kuriamas, kaip pabrėžia Lebedys, ne vien pagal tautosakos pavyzdžius, ypač sintaksės, sakinio konstrukcijos lygmenyje. Būtent specifinė retorinė Daukšos periodo konstrukcija leidžia kalbėti apie prozos pradmenis Daukšos vertime. Lebedys taip apibendrina literatūrinę Daukšos tekstų analizę: „Minėtieji meniniai-stilistiniai M. Daukšos polinkiai, kūrybiniai sugebėjimai ir pastangos, pasiekti laimėjimai, nepaisant trūkumų, silpnų vietų, atrodo, leidžia jį laikyti vertėju menininku, mėginusiu lietuvių raštiją pakelti į aukštesnę pakopą, perteikti jai aukštą žodžio kultūrą, paremtą antikine retorika” (348).

Tačiau dėl išorinių ideologinių apribojimų kruopščios Lebedžio analizės monografijoje negalėjo pelnyti žanriniai *Katekizmo* bei *Postilės* bruožai, nenagrinėtas pamokslų turinys - koku būdu juose lietuvių kalba perteikiama krikščioniškoji pasaulėžiūra, kiek Daukša turinio, ne tik raškos požiūriu laikosi originalo, kiek jo vertimo laisvė koreguoja originalo mintį ir pan. Smulkiau neaptariama, kokią vietą šie Daukšos vertimai užima religinės lietuvių literatūros tradicijoje, kokie Daukšos nuopelnai religinės terminologijos kūrimo srityje. Tiesa, užsimenama, pavyzdžiui, jog Daukšos *Katekizme* yra pirmą kartą pateiktos tam tikros krikščioniškų tiesų formulės, išsilaikiusios iki šių

dienų („Alkaną papenėt. Trokštantį pagirdyt“, 219). Tačiau ši užuomina problemos, be abejo, neišsemia, ir belieka apgailestauti, jog šis įžvalgus ir kruopštus mokslininkas turėjo nuo jos atsiriboti: „M. Daukšos išverstasis katekizmas - siauro konfesinio pobūdžio knygelė (...). Visas jis reakcingas savo esme“ (205). Pagrindinė *Katekizmo* (ir *Postilės*) vertybė tokiu atveju gali būti abstrakti kalba, atribota nuo konkrečios tekstinės raiškos (209).

Monografija pabaigiamą Daukšos studijų, vertinimo istorijos apžvalga.

Šis darbas, nepaisant jo apribojimų, tam tikro nepilnumo, yra pirmasis Daukšos raštų literatūrinis vertinimas, paremtas ne prielaidomis, išankstiniais įsitikinimais, o nuodugnia pačių raštų bei autentiško jų konteksto analize. Jurgio Lebedžio monografija iki šiol tebėra vienintelė fundamentali studija apie Daukšą, solidi atrama tolesniems tyrinėjimams. Monografijos pagrindu parašytas ir straipsnis apie Daukšą autoriaus vadovėlyje aukštosioms mokykloms Senoji lietuvių literatūra (1977)³⁷.

Tolesnių tyrinėjimų linkmės

Po Lebedžio monografijos esmingos naujos literatūrinės, tekstinės analizės Daukšos raštai nesulaukė. Tačiau atskiruose straipsniuose spaudoje, vadovėliuose, kituose moksliniuose darbuose yra pateikta kai kurių svarbių Lebedžio tyrinėjimo, vertinimų papildymų, kurie ženklina tolesnių Daukšos literatūrinių studijų linkmes. Dėsninga, jog šie Daukšos tyrinėjimo papildymai, naujų interpretacijos kelių ieškojimai atsiranda paskutiniajame XX a. dešimtmetyje - politinių kultūrinių pervartų Lietuvoje metu.

Senosios literatūros tyrinėtojas A. Jovaišas naujai aktualizuoja prieškario lietuvių literatūros moksle suformuotą požiūrį į Daukšą kaip į religinį rašytoją³⁸. Pabrėžiami Daukšos nuopelnai kuriant bažnytinę terminiją (apie tai yra užsiminęs M. Biržiška³⁹), Daukšos ekumeninės nuostatos⁴⁰. Svarbu, jog pažymimas Daukšos *Postilės*, jos vertėjo bei mecenato „vaidmuo Lietuvos religinės minties ir lietuvių tautos religinio auklėjimo istorijoje“, jų pastangos stiprinti lietuvišką bažnyčią Lietuvoje⁴¹. Be abejo, apibendrinamasis-pažintinis straipsnių pobūdis, adresatas (plačioji visuomenė, moksleiviai) nenumato smulkesnės šių teiginių argumentacijos, tik ženklina vieną iš Daukšos raštų interpretacijos bei būsimų studijų kryptį. Tai yra toji mažai liesta Daukšos studijų sritis, nuo kurios, kaip minėta, turėjo atsiriboti J. Lebedys ir kuri sudaro Daukšos raštų tyrinėjimo bei vertinimo spragą.

Lebedžio monografijoje nebuvo plačiau aptarta Daukšos idėjų pilietinė reikšmė Lietuvos valstybėje, jo suformuluotos tautos sampratos idėjinis kontekstas renesansinėje LDK. Lebedys pabrėžė Daukšos nuopelnus formuluojant tautinio-etninio identiteto pagrindus, bet mažiau akcentavo jo tuo pačiu sukurtą tautinės *valstybės* koncepciją, kuri savo metu konkuravo LDK visuomenėje su alternatyviais projektais. Studijoje gan lakoniškai aptarta XVI a. paraleliai susiformavusi lietuvių tautinės kultūros samprata, besiremianti lotynų kalba bei tradicija; ji vertinama rezervuotai⁴², panašiai kaip vis stipresnes pozicijas LDK įgyjanti lenkų kalbos tradicija.

Valstybinį Daukšos požiūrį į tautą ir kalbą savo darbuose naujai iškėlė A. Jovaišas⁴³, A. Piročkinas⁴⁴, tuo grįždami į dar M. Biržiškos numatytą Daukšos tyrinėjimo vagą. Pastarasis mokslininkas, gal iš dalies konsoliduodamasis su Lebedžiu, konkurencinę - lotyniškąją - Daukšos laikmečio tautinės valstybės kultūros koncepciją laiko grėsminga lietuvių tautos likimui⁴⁵. Šios abi lietuvių tautos kultūros - tautinės valstybės pagrindo - koncepcijos, lotyniškoji ir lietuviškoji, paraleliai aptartos D. Kuolio studijoje *Asmuo tauta ir valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*⁴⁶. Parodoma, jog Daukšos, „lietuvių mąstytojo“, drauge su M. Giedraičiu, A. Kulviečiu, M. Mažvydu siūlytas gimtąja kalba grindžiamas lietuvių kultūros modelis savu metu konkuravo su „tvirtą istorinę atspirtį“ turinčiu lotyniškuoju modeliu. Mokslininkas pozityviai įvertina ir pastarojo reikšmę: jis atspindįs Lietuvos kultūrinio ir politinio elito siekį „stiprinti tarptautinį šalies autoritetą renesansinėje, antikos pasaulį garbinančioje Europoje“, o tai sykiu teikė galimybę „keliautėje LDK politiškai vyrausiam lietuvių etnosui išsiskirti ir konsoliduotis ne tik kilmės, bet ir bendros kalbos, kultūros pagrindu - taigi skynė kelią tautinei valstybei“⁴⁷. Šiame kontekste Daukšos nuostatos vertinamos kaip „pranašiskai įžvalgi gimtosios kalbos samprata“⁴⁸.

Daukšos raštų literatūrinė, kultūrinė reikšmė, jo pažiūrų novatoriškumas esmingiau atsiskleidžia ir įgyja istorinio konkretumo, nuodugniau išryškinus idėjinę terpę *daugiatautėje ir daugiakalbėje* valstybėje, kurioje tie raštai atsirado, ir susiformavo jų autoriaus kultūrinės nuostatos.

Šį požiūrį į Daukšą Kuolys pakartotinai išsako straipsnyje „Pilietiško tėvas, valstybės sargas...“, pažymėdamas, jog Daukša „išbaigė tautinės valstybės kūrimo programą, kurią lietuviams pavyko įgyvendinti tik XX a. pradžioje - jau gerokai susiaurėjusioje etninėje erdvėje“, jog tai buvęs modernus tautinės valstybės projektas⁴⁹. „Lietuviškasis“ projektas, kurio vienas kūrėjų ir buvo Daukša, lietuvių kalbą vertina kaip „valstybės piliečių ugdymo pagrindą“⁵⁰.

Svarbu, kad yra pabrėžiama lietuviškos kultūros tradicijos, kuriai pamatus dėjo Daukša, pilietinė, valstybinė reikšmė bei orientacija, atsipalaiduojama nuo luominio vertinimo, toji tradicija nebepateikiama vien kaip „liaudies“, bet pirmiausia Lietuvos valstybės kultūrinio elito lūkesčių išraiška. Taip išryškinama ir pasaulietinių (ne tik kontreformacinių) Daukšos veiklos nuostatų specifika. Anksčiau, be abejo, ne vieno literatūros istoriko buvo pastebėta (ir tai yra tapę savotiška aksioma), kad Daukšos interesai nesiribojo vien religiniais rūpesčiais. Tačiau šis teiginys įgyja reljefiškumo, išsamiau aptarus įvairiomis kalbomis išsakytų politinių-kultūrinių idėjų įtampas to meto daugialypėje LDK visuomenėje. Taigi Daukša Jovaišo, Piročkino ir ypač nuosekliai Kuolio darbuose pristatomas ne vien kaip „liaudies švietėjas“ (ši pažiūra, kaip matyti, lietuvių literatūros istorijoje su permaininga sėkme propagauta nuo J. Šliūpo *Lietuviškųjų raštų ir raštininkų*) bei religinis veikėjas, bet ir kaip modernios tautinės valstybės koncepcijos kūrėjas.

Daukšos veikalo kontekstą ir tarpusavio ryšius papildomai tyrinėjo A. Piročkinas, gilindamasis į galimas Daukšos sąsajas su nelietuviškais - *LDK reformatų* baltarusių (S. Budno, V. Tiapinskio) raštais ir juose skelbtomis idėjomis⁵¹. Mokslininkas tokiu būdu pratęsė Lebedžio numatytą Daukšos interpretacijos kryptį - ne supriešinti, o artimai sieti jo raštus su reformacijos literatūra bei ideologija. Be to, Piročkinas žvilgsnį kreipia ne tik į tradiciškai tyrinėjamą lietuviškąją Mažosios Lietuvos reformacijos raštų tradiciją, bet ir į kitakalbius artimiausios Daukšos aplinkos religinius leidinius.

Pastaruoju metu E. Ulčinaite yra išsakiusi poreikį nuodugniau tyrinėti Daukšos raštų klasikinį, Antikos raštijos ir kultūros suformuotą pagrindą, Daukšos aplinkoje gyvavusias orientacijas į Antikos tradiciją: „Šiandien nebepakanka pasakyti, jog Daukša sekė Antikos autoriais: reikia konkretizuoti, kokiais autoriais, kokiais veikalais“⁵². Nubrėžiama esminių literatūrinių Daukšos studijų linkmė, numatomas jų pagrindinis objektas: „per mažai analizuotas ir akcentuotas“ antikinis *Postilės* klotas.

Mikalojaus Daukšos raštai lietuvių literatūros moksle figūruoja nuo pat jo užuomazgų. Ties antro tūkstantmečio slenksčiu po dviejų šimtmečių domėjimosi Daukšos darbai lietuvių literatūros moksle pripažįstami kaip dar neišsemtas studijų šaltinis, nušviečias ir galintis nušviesti ne vieną svarbų lietuvių literatūros ir kultūros istorijos puslapį.

IŠNAŠOS

1. „[*Postilė*] verta tikrai, idant dėl kalbos ir krikščioniško pamokslo iš naujo spausdinta būtų“ (Stanevičius S. *Raštai*, V.: Vaga, 1967, p. 508); „Gaila tikrai, kad jie (*Daukšos ir Sirvydo veikalai*, B. S.) dabar yra retenybė. Linkėtina, kad kuris iš uoliųjų mūsų lietuvių vyskupų parūpintų jų leidimą sodžiaus kunigų labui“ (Jucevičius A. L. *Raštai*, V.: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 65.); „Mes (*Žemaičių kunigų seminarijos klierikų draugijėlė*, B. S.) nutarėme, kad Daukša mums turi atstoti Skargą. Tad susitarėme su knyginku, „Postillą išvilkom iš apdaro, sudraskėm spaudos lankais ir išsidalijom perrašyti“ (Tumas J. „*Apžvalga*“ ir *apžvalgininkai*, K., 1925, p. 24).
2. Lebedys J. *Simonas Stanevičius*, V.: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 167.
3. Jucevičius A. L., *min. veik.*, p. 65.
4. Šliūpas J. *Rinktiniai raštai*, V.: Vaga, 1977, p. 42.
5. Maironis *Raštai*, V.: Vaga, 1992, t. 3, kn. 2, p. 576, 704.
6. Čiurlionienė-Kymantaitė S. *Raštai*, V.: Vaga, 1998, p. 230.
7. Gabrys J. „Lietuvių literatūros apžvalga“ // *Draugija*, 1914, t. 22, nr. 88, p. 355.

8. Šliūpas, *min. veik.*, p. 40.
9. *Ten pat.*, p. 42, 39.
10. Maironis, *min. veik.*, p. 704.
11. Gabrys, *min. veik.*, p. 371. Kalba netaisyta.
12. Čiurlionienė-Kymantaitė, *min. veik.*, p. 348.
13. Biržiška M. *Mūsų raštų istorija 1547-1904*, K.: Švyturys, 1919, p. 10.
14. *Ten pat.* Išryškinta cituojant.
15. Analogiška nuomonė pakartojama šio autoriaus knygoje *Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu*, V.: Švyturys, 1921.
16. Čiurlionienė-Kymantaitė, *min. veik.*, p. 349.
17. Biržiška, *min. veik.*, p. 6, 10.
18. Monografinių tyrinėjimų poreikį literatūros istorijai iš ankstesnių autorių tiesiogiai yra išsakęs Gabrys („Lietuvių literatūros apžvalga” // *Draugija*, 1914, t. 22 nr. 85, p. 6).
19. Aukščiau išdėstytą panašų Maironio požiūrį į Mažosios Lietuvos kultūrinę tradiciją, kaip minėta, lėmė veikiau jo konfesinė priklausomybė, ne tiek socialinė kilmė, kaip Biržiškos atveju. Beje, kalbamu metu požiūris į Daukšą kaip *katalikiškos* lietuvių kultūros linijos vieną pradininkų tebebuvo aktualus, jį populiarino Vaižgantas (žr. *Vaižganto raštai*, K.: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1929, t. 11, p. 10-15).
20. Biržiška *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, K.: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1931, p. 353. Kalba netaisyta.
21. *Ten pat.*, p. 360.
22. Biržiška M. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, K., 1938, t. 2, p. 393, 397.
23. Biržiška M. *Rinktiniai mūsų senovės raštai*, K.: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1927, p. 3.
24. Kuzmickis Z. *Lietuvių literatūra*, K.: Sakalas, 1932, d. II, p. 69.
25. *Ten pat.*, p. 70.
26. *Ten pat.*, p. 71.
27. Mykolaitis-Putinas V. *Literatūros etiudai*, K.: Sakalas, 1937, p. 176.
28. *Ten pat.*, p. 144; 178-179; Mykolaitis-Putinas V. *Naujoji lietuvių literatūra*, K.: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1936, t. 1, p. 7; *Vaižganto raštai*, K., 1933, t. 19, p. 58; t. 11, p. 38-39.
29. *Ten pat.*, p. 15.
30. Kolbuszewski S. „Mikołaja Daukszy „Przedmowa do czytelnika łaskawego”” // *Pamiętnik literacki*, 1947, t. 37, p. 196.
31. *Lietuvių literatūros istorija*, V.: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, t. 1, p. 143.
32. *Ten pat.*
33. *Ten pat.*, p. 138.
34. *Ten pat.*, p. 144-145.
35. *Lietuvių literatūros istorija*, V.: Vaga, 1979, t. 1, p. 5. Apie Daukšą rašoma p. 20-23.
36. Lebedys J. *Mikalojus Daukša*, V.: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 7. Toliau aptariant šį leidinį puslapiai nurodomi tekste.
37. Lebedys J. *Senoji lietuvių literatūra*, V.: Mokslas, 1977, p. 60-76.
38. Jovaišas A. „Mikalojus Daukša - religinis rašytojas ir naujų tautos idėjų skelbėjas” // *Šiaurės Atėnai*, 1995, nr. 38, p. 9; Jovaišas A. *Senoji Lietuvos literatūra*, K.: Šviesa, 1998, p. 119-125.
39. Biržiška M. *Mūsų raštų istorija*, K.: Švyturys, 1919, p. 10.
40. Jovaišas A. *Senoji Lietuvos literatūra*, p. 121.
41. *Ten pat.*, p. 122.
42. Plg. Lebedys J. *Mikalojus Daukša*, p. 283.
43. Jovaišas A. *Jie parašė pirmąsias lietuviškąsias knygas*, V.: Mokslas, 1989, p. 64-65; Jovaišas A. *Senoji lietuvių literatūra*, p. 124.

44. Piročkinas A. „Mikalojus Daukša ir Kristijonas Donelaitis” // *Gimtas žodis*, 1995, nr. 3, p. 3.
45. *Ten pat*, nr. 2, p. 3.
46. Kuolys D. *Asmuo tauta ir valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, V.: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 63-70.
47. *Ten pat*, p. 66.
48. *Ten pat*, p. 64.
49. Kuolys D. „Pilietiškumo tėvas, valstybės sargas...” // *Mikalojaus Daukšos „Katekizmui”* - 400, Klaipėda: Žemaičių kultūros draugija, 1995, p. 8, 11.
50. *Ten pat*, p. 13. Išryškinta cituojant.
51. Piročkinas A. „Mikalojus Daukša ir Kristijonas Donelaitis” // *Gimtas žodis*, 1995, nr. 2, p. 4; Piročkinas A. „Mikalojaus Daukšos Postilės santykis su reformacija” // *Metai*, 1999, nr. 7, p. 104-111.
52. Ulčinaitė E. „Mikalojaus Daukšos „Postilė”: trijų kalbų ir kultūrų jungtis” // *Žemaičių žemė*, 1999, nr. 1 (22), p. 45. Taip pat žr. E. Ulčinaitė „1595 metai: sąsajos ir sąskambiai” // *Šiaurės Atėnai*, 1995, nr. 38, p. 9; čia pažymimi tam tikri su Antikos tradicija susiję Daukšos aplinkos bruožai.